

Филиј Крчмар
Зрењанин

ЛИПОТ БАУМХОРН – ПОВОДОМ 150 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Апстракт: У 2010. години навршава се тачно век и по од рођења Липота Баумхорна (Baumhorn Lipót), мађарског архитекта познатог ирвенствено по изградњи синагога широм Аустроугарске. Баумхорн је за собом оставио преко двадесет јеврејских бојомоља дилем некадашње Двојне монархије – у данашњој Мађарској, Словачкој, Румунији, Србији, Хрватској, Словенији. Осим тога, по његовим пројектима урађен је низ велелепних профаних грађевина – зграда судова, синедрионица, школа итд., које су остале до дан-данас у Будимпешти, Сеједину, Темишвару и др. местима. Међу грађевинама-башињацима његовог архитектонског наслеђа налазе се и Зрењанин и Нови Сад, који иако имају разлога да обележе овај велики јубилеј. У раду је акценат стављен на његово стваралаштво на тлу данашње Војводине, сагледано, међутим, у знатно ширем контексту, који обухвата положај Јевреја у Аустроугарској и трендове у мађарској архитектури на прелазу из 19. у 20. век.

Кључне речи: Липот Баумхорн, синагоге, Јевреји, Војводина, Нови Сад, Зрењанин.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Са изузетком уског круга људи који се баве архитектуром и изучавањем јеврејских заједница на тлу Војводине (и то преважно Новог Сада), рекло би се да је Баумхорн у великој мери непознат српској јавности. Он се помиње у радовима неколицине истакнутих културних посленика – Драгољуба Чолића, Павла Шосбергера, Донке Станчић.¹ Ови подаци били су више успутног карактера, будући да су поменути аутори акценат стављали више на појединачне Баумхорнове грађевине на тлу Војводине, иако су били свесни да оне чине само мали део његовог богатог стваралаштва, те да их је, у том смислу, потребно сагледати у знатно ширем контексту.

Грађа на мађарском језику је знатно богатија. Непосредно након Баумхорнове смрти (1932), његов зет, такође архитекта, Ђерђ Шомођи, почео је да прикупља материјале и документује његов рад. Писао је јеврејским заједницама у земљама-наследницама Аустроугарске тражећи помоћ у том подухвату. Крајем седамдесетих година, стручњак за мађарску архитектуру на прелому векова Јанош Герле помогао је Шомођију у систематизацији грађе о Баумхорну. Резултат њихове сарадње била је студија под називом

Синагоге Липота Баумхорна.² Мађарски јеврејски музеј и архив у Будимпешти (Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár) организовао је 1999. године изложбу о Баумхорну, за коју су каталог саставили Андраш Ходик и Ђерђ Сеге.³ Њиме су на целовит начин обухваћени Баумхорнови живот и дело, а рад садржи и прилоге који пружају увид у мађарску архитектуру у другој половини 19. и почетком 20. века, те положај Јевреја у Мађарској у том периоду. Каталог Ходика и Сегеа је у великој мери заснован на писању *Прегледничког листа (Vállalkozók Lapja)*, који је редовно извештавао о Баумхорновим пројектима. Ово је уједно и најдетаљнији преглед његовог стваралаштва. Као згодна допуна може да послужи и приказ поменуте изложбе који је написао Ференц Давид.⁴ Осим тога, Баумхорн се помиње у исцрпним приручницима о мађарској архитектури,⁵ као и радовима посвећеним синагогама у Мађарској.⁶ Од истраживачких установа ваља поменути Музеј мађарске архитектуре (Magyar Építészeti Múzeum) и Институт за историју уметности (Művészettörténeti Intézet) у Будимпешти.

Баумхорнов лик и дело не могу се целовито сагледати без постављања у шири контекст, чије су две најважније компоненте:

1) положај Јевреја у Аустроугарској у другој половини 19. века;

2) трендови у мађарској архитектури на прелазу из 19. у 20. век.

ПОЛОЖАЈ ЈЕВРЕЈА У АУСТРОУГАРСКОЈ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА СИНАГОГА НЕОЛОЗИ И ОРТОДОКСНИ

Јеврејско наслеђе на простору некадашње Аустроугарске може се пратити све до Средњег века; у Угарској су, још од времена св. Стефана, Јевреји уживали већу толеранцију него у било којој другој земљи хришћанске Европе [Szegő 2004: 5]. Вековима излагани прогонима и погромима, сатеривани у гета широм европских градова, положај Јевреја у Европи се нешто побољшао након Француске буржоаске револуције и доласка доба просвећености; најизразитији пример промене расположења европских просвећених монарха у правцу верске трпељивости представљала је Пруска у време Фридриха Великог (1740–1786) [Голдберг и др. 2003: 126–174]. Тада је започела њихова еманципација, која свој врхунац доживљава за време Наполеона, иза чијег слома (1815) наступа краткотрајна конзервативна реакција. У првој половини 19. века најтежи је био положај Јевреја у Руском царству; реформе Александра II (1855–1881) побољшаће делимично њихов положај, који је погоршан под његовим наследницима.⁷ У то време, међутим, њихова еманципација била је готово у потпуности остварена у другим европским земљама – конкретно у Хабзбуршкој монархији је аустријска револуција из 1848. својим новим уставом гарантовала слободу вероисповести, а значајна јеврејска подршка устанку Лајоша Кошута обезбедила је мађарским Јеврејима грађанска права и након повратка Хабзбурга на власт [Голдберг и др. 2003: 170]. У време када се Хабзбуршка монархија реорганизује на дуалистичким основама (1867), доноси се *Закон о еманципацији* (Акт бр. 17, 1867), којим су Јевреји у грађанским правима и дефинитивно изједначени са осталим житељима Монархије [Nadik et al. 1999: 7]. Истовремено њихови сународници стичу грађанска права и у Француској, Холандији, Енглеској, Немачкој. „Брзина и жестина прелаза од прокаженика из гета на грађане уклопљене у друштво, као и жеђ с којом

су Јевреји грабили могућности које је еманципација пружала, довели су у Европи до оживљавања страха од Јевреја, које се, међутим, суштински разликовало од њиховог ранијег прогањања на верској основи и касније, немилосрдно, довело до највећих злочина у историји људских страдања који су икад почињени [Голдберг и др. 2003: 174]. Већ у другој половини 19. века они су постигли велике успехе у области пословања и трговања, до те мере да су економије појединих великих сила зависиле од њиховог капитала. Поставши утицајни у банкарству, малопродаји, медицинским и правним професијама, издаваштву, новинарству итд. Јевреји су у Западној и Централној Европи брзо заузели истакнуто место у друштво. Мађарски парламент је 1895. изгласао *Закон о рецезицији* (Акт бр. 42), којим су потврђени њихово стицање слободе и статусне независности, а недуго потом рађа се и ционистички покрет (1897), чији је оснивач – Теодор Херцл – рођен у Будимпешти. Нешто касније су ционисти као свој главни циљ прокламовали стварање јеврејске државе у Палестини.

Завидљива конкуренција и стара аристократија у европским земљама посматрале су са негодовањем и завишћу успехе и напредак Јевреја. Управо у ово време се рађа *антиисемитизам*, који је у неколико наврата крајем 19. века дошао до изражаја. Најпознатији такав пример је афера „Драјфус“ у Француској (1895), мада је и у Аустроугарској било сличних појава. Тако је нпр. градоначелник Беча и чувени германизатор Карл Лигер био познат као ревносни антисемита, док је нешто раније угарски део Монархије потресала тзв. *Тисаеслар афера* (мађ. *Tiszaeszlári vérvád*).⁸ Упркос томе, положај Јевреја у Мађарској (Угарској) био је, у целини узев, бољи него у осталим земљама Западне и Централне, а нарочито Источне Европе. То је нарочито било приметно у обнови већ постојећих и изградњи нових синагога, у чему се Баумхорн нарочито истакао.

Синагоге (*бей-ха-кнесет*, „куће окупљања“) су током векова грађене у више стилова, облика и величина, од једноставних колиба до величанствених здања.⁹ Јевреји су прихватили доминантну естетику периода и уметничких и архитектонских праваца доба у којем су живели, па се стога не може рећи да постоји јединствен, општеприхваћен образац за њихову изградњу. Томе је свакако допринела чињеница да су народ који је живео (а и дан-данас живи) у расејању. Тако изглед раних синагога подсећа на

святилишта других конфесија Источног римског царства, синагоге у Шпанији имају елементе маварске, односно арабљанске архитектуре, средњовековне синагоге очуване у Средњој Европи су готске грађевине, док оне у Кини наликују традиционалним кинеским храмовима. У суштини је свака кућа или просторија могла бити претворена у синагогу тако што би се одредила и користила у ту сврху (богослужење); оно што је, међутим, било неопходно, јесте опремљеност *прибором* значајним за ту функцију. Најважнији елементи тог прибора су: 1) *Сефер шора* (свитак закона) – украсно исписан текст из Петокњижја на више листова пергаментна који су на крајевима спојени и причвршћени на пар дрвених ваљака); 2) *Тева* („ковчег“) – орман или кутија у којој се чувају свици када се не читају; обично се смешта на зид који је окренут ка Јерусалиму, а на њему се налази натпис са одговарајућим цитатом из Библије или Талмуда; 3) *Нер шамид* (уљана лампа, „вечно кандило“) – симбол духовне светлости коју дом Израиља треба да шири светом посредством Торе; 4) *Парохет* – завеса која се налази испред ковчега и свечано се отвара приликом узимања свитка; 5) *Бима* или *алмемар* – постолје (пиједестал) са којег се јавно чита Свето писмо; обично се налази на средини синагоге, али је у многим модерним синагогама умерено унапред ка ковчегу, како би се задобијени простор искористио за столице намењене верницима.

Еманципација и привредни напредак Јевреја у Угарској су, са једне стране, омогућили обнову већ постојећих и изградњу нових синагога, али су истовремено довели и до поделе јеврејске заједнице на тзв. *најредњаке* или *неологе* и *ортодоксне*. Напредњаци су у новонасталим околностима испољили ново схватање своје религије, желећи да је осавремене и приближе осталом свету, истовремено наглашавајући свој нови друштвени статус. Тражиле су се грађевине раскошне спољашњости, уз видне промене у унутрашњем изгледу богомоље – увођење намештаја, оргуља, хора, па и богослужења на народном језику [Nadik et al. 1999: 59]. Распоред већ поменутих елемената ентеријера (тева, бима, парохет итд.) код неолога је промењен у односу на ортодоксне синагоге. Гласило овог новог покрета, чији је Баумхорн најистакнутији представник, био је лист *Једнакост* (мађ. *Egyenlőség*) [Nadik et al. 1999: 59]. С друге стране, ортодоксни су се успротивили

променама, захтевајући да храмови задрже свој скроман и традиционалан изглед. Према њиховом схватању, синагога је имала да служи само као привремено уточиште до Месијиног доласка, када ће бити обновљен Соломонов храм у Јерусалиму.¹⁰ Раскол је додатно закомпликован појавом треће струје – *status quo ante* – која је остала привржена традиционалним схватањима, али није се поистовећивала са ортодоксима.

КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У УГАРСКОМ ДЕЛУ МОНАРХИЈЕ НА ПРЕЛОМУ ВЕКОВА. ИСТОРИЦИЗАМ И СЕЦЕСИЈА

Прелаз из XIX у XX век време је великог културног полета у Угарској. Под утицајем Запада и аустријског дела Монархије дошло је до промена у структури културног стваралаштва и до све већег утицаја нових правца [Рокаи и др. 2002: 522]. Управо у ово доба почиње да се формулише нови уметнички стил, који је носио различита имена у различитим европским земљама – *art nouveau* у Француској, *Jugendstil* у Немачкој, *secessija* (нем. *Sezession*, мађ. *szécesszió*) у Аустроугарској. Заједничко свим овим правцима било је настојање да се уметност отргне од устаљених, традиционалних норми XIX века, те да се пронађе нови уметнички израз. У ово доба сазревају или су већ активни истакнути књижевници Ендре Ади, Жигмонд Мориц, Михаљ Бабиц, Деже Костолањи, композитори Бела Барток и Золтан Кодал, сликари Карољ Ференци и Пал Сињеи Мерше. Јанош Васари имао је велики утицај на одомаћење сецесије у Мађарској почетком XX века, док је Карољ Керншток, са Јожеф Рипл Ронајем, утицао на појаву авангарде у мађарској уметности [Рокаи и др. 2002: 523]. Побројани уметници напустили су устаљене традиције тражећи нове путеве и начине изражавања

У то време су у мађарској архитектури постојала два међусобно супротстављена правца; први – *историцизам* (познат још и као „стил Марије Терезије“) био је већ на заласку, а његов најистакнутији представник био је Игнац Алпар [Szegő et al. 2004: 76]. Био је то званични архитектонски правац у Аустроугарској, који је имао посебну политичку подлогу, будући да је афирмисао разнородност стилова, већ у складу са многонационалним карактером Двојне монархије. Овај начин градње опстао је до Првог

светског рата. Насупрот историцизму јавља се нови стил – сецесија, чији је родоначелник био истакнути архитекта Еден Лехнер.¹¹ Сецесија је еклектицизму историцизма супротстављала мађарску традицију, модерни материјал (попут гвожђа) и источњачку орнаментику. У питању је, дакле, била сецесија која је имала изразито мађарско национално обележје. Основне постулате овог новог правца Лехнер је формулисао у свом пројекту градске куће у Кечкемету из 1882. године [Hadik et al. 1999: 8]. Његов стил су врло брзо прихватили многи мађарски архитекти, међу којима су Бела Лајта, Иштван Међасаи, Деже Јакоб, Марцел Комор. Иако се налазио у кругу његових најближих сарадника и следбеника, Баумхорн је насупрот поменутиим архитектама остао непознат потоњим генерацијама [Szegő et al. 2004: 76].

ПОЧЕЦИ. ПРВИ СТВАРАЛАЧКИ ПЕРИОД (1883–1913)

Рођен 28. децембра 1860. у Кишберу на северозападу Мађарске, Липот Баумхорн је средњу школу завршио у Ђеру. Од 1878. до 1883. студирао је архитектуру на Техничком универзитету (Technische

Липот Баумхорн (1860–1932)

Hochschule) у Бечу код признатих аустријских архитеката оног времена – Хајнриха фон Ферстела, Карла Кенига и Вилхелма Додерера [према: *Saur Allgemeine Künstlerlexikon* 1993: 621]. По завршетку студија радио је у пројектантском бироу Ђуле Партоша и Едена Лехнера у Будимпешти (1883–1894). Познанство са Лехнером оставиће трајан жиг на целокупно Баумхорново стваралаштво. Тај печат је најочигледније дошао до изражаја у употреби елемената маварске и византијске архитектуре у пројектовању синагога. Баумхорн се 1893. и 1899. усавршавао у Италији, а 1904. путовао је по средњој Европи. Самостално је почео да делује од 1894. године у Будимпешти.

У *шемајтском* смислу целокупан опус овог архитекте може се поделити у две велике групе: 1) сакралне грађевине (синагоге) и; 2) грађевине профаног карактера. *Хронолошки* посматрано, његово стваралаштво се пак дели у две фазе: прва обухвата период од 1888. до 1913. године, односно две деценије на прелому векова, када је економски и културни напредак у Мађарској омогућио изградњу синагога, док друга обухвата време од 1918. до 1932, пуно послератног песимизма и напетости [Hadik et al. 1999: 59].

У првом раздобљу, које се подудара са последње две и по деценије постојања Аустроугарске, Баумхорн је пројектовао бројне синагоге, од којих се неке убрајају у његова најзначајнија и најуспелија архитектонска остварења. Многе од ових сакралних грађевина данас више не постоје, а оне ретке које су опстале до данас изгубиле су своју верску функцију.

Први самостални подухват за младог архитекту била је синагога у Острогону, чије планирање му је било поверено 1888, још док је радио за Партоша и Лехнера. Успешан завршетак радова обезбедио му је нове поруџбине. У наредном периоду Баумхорн ће урадити нацрте за изградњу, проширење или реновирање низа синагога: Ријека (1895), *Велики Бечкерек* (1896) – подв. Ф. К., Солнок (1898), Темишвар (1899), Брашов (1901), Сегедин (1903, најрепрезентативнија Баумхорнова синагога), Капошвар (1905/1906, надоградња већ постојећег објекта), Печуј (1905, проширење), Липотсентмиклош (1906), Цеглед (1905), Мако (1907), Сатмар (?), Мурска Собота (1908), *Нови Саг* (1909) – подв. Ф. К., Ујпешт (1909, проширење), Будимпешта – синагога у улици Будимпештанске арене (1909), Њитра (1910), Кечкемет (реновирање

синагоге 1911–1913), Будимпешта – синагога у Чакијевој улици (1912), Егер (1913), Тренчен (1913) [Nadik et al. 1999: 11–20]. Овај импресивни низ употпуњује још неколико сакралних грађевина, попут капеле на сегединском католичком гробљу или молитвеног дома у Асоду. Баумхорн је учествовао и на конкурсима расписаним за изградњу синагога у Липотварошу (део Будимпеште, 1899) и Араду (1908), на којима је освојио треће, односно друго место.¹² Урадио је и неколико нацрта који су од стране наручилаца били прихваћени, али не и реализовани.

Упоредо са тим, по Баумхорновим нацртима изграђен је ништа мање импресиван низ профаних зграда. Почетни успех са острогонском синагогом из 1888. године обезбедио му је наруџбине у Ђеру и Коморану (1890), при чему су значајну улогу могле имати и његове приватне, породичне везе у та два града [Nadik et al. 1999: 11]. У Ђеру је пројектовао Зграду суда [Čolić 1979: 207], а у Коморану Гринфелдову кућу (Grünfeld-ház). Следећи велики проје-

кат била је фабрика стакла у Шалготарјану из 1893, да би наредне године узео учешће на конкурсима расписаним за зграду Казина у Липотварошу; овде је

*Синагога у Великом Бечкереку
(порушена 1941. године)*

Синагога у Сегедину

Синагога у Новом Саду

његов план освојио прво место, али до градње није дошло [Nadik et al. 1999: 11].

У Будимпешти је 1896. године прослављена хиљадугодишњица доласка Мађара у Панонску низију; тим поводом је приређена велика изложба која је била отворена неколико месеци [Рокаи и др. 2002: 488]. Баумхорн се на њој представио, заједно са својим учитељем Лехнером, Павиљоном за хартију [Čolić 1979: 207; Nadik et al. 1999: 12]. У мађарској престоници урадио је недуго потом нацрте за санаторијум Сапари у улици Харшфа (1897), те зграду Поликлинике у истој улици и троспратну најамну зграду Шандора Штрауса и његове супруге (1898).

У Темишвару је 1. јануара 1900. његов пројекат зграде *Тамишко-бејекској удружења* победио на расписаном конкурс, а здање је саграђено исте године. Ту је добио и поруџбину за Вишу девојачку школу (1901) и суделовао у надметању за изградњу Јужномађарског казина. Исход конкурса није познат.

Завршетак радова на Баумхорновој најрепрезентативнијој синагоги у Сегедину временски се подударио са завршетком Палате штедионице у истом граду, рађене по његовим нацртима. Након путовања и усавшавања по Централној Европи (1904), Баумхорн је поново активан у Сегедину, где поред већ поменуте капеле локалног католичког гробља дизајнира и Вагнерову кућу.

Прегудејнички лист (*Vállalkozók Lapja*) је у свом издању од 8. 2. 1905. писао да је најамна зграда Јеврејске црквене општине у Темишвару завршена по Баумхорновим нацртима. Исто гласило годину дана касније (25. 4. 1906) доноси вест да су у Лугошу према његовим замислима подигнуте једна најамна зграда и банка [Nadik et al. 1999: 15].

На будимпештанском гробљу у Козминој улици, на ком су гробнице радили великани мађарске архитектуре, Баумхорн је 1907. урадио централну зграду – гробницу породице Ујхел – украшену мајоликом, врстом декоративне керамике. Из 1910. потиче његов нацрт за школу у Гумбчотовој улици и најамну кућу на тргу Бориш.

У веома кратком року (1907–1910) Баумхорн је урадио пројекте за неколико здања која су се нашла на данас најпрестижнијим локацијама у Новом Саду. У питању су зграда (палата) штедионице (данашња Војвођанска банка на Тргу слободе), затим Менратова палата у Улици Краља Александра, стамбена зграда у улици Марије Трандафил (иза зграде Матице

српске) и кућа трговца Липота Шварца (у Јеврејској улици 13). Овај низ употпуњује новосадска синагога (1909).

Наредне године Баумхорн се вратио у Сегедин. Заузео је треће место на конкурс за музичку школу и концертну дворану, иза Фриђеша Шпигела и Золтана Торњалјаја. Пројектовао је две најамне куће – Онгар Мајера и трговца Кона и другу Вагнерову кућу – троспратну палату. На конкурс за зграду седишта Мађарске краљевске речне морнарице био је други.

До Првог светског рата Баумхорн је урадио још и „Лојдову палату“ и Продуктну берзу у Темишвару (1912), те стамбене зграде (Хонвед и Сив улица) и болницу (Савезничка улица) у Будимпешти (1913, 1914). Избијањем рата окончан је први, плоносни период Баумхорнове каријере, али и доба великог градитељског ентузијазма који је владао на прелому векова. Јединствено доба напретка и константног успона јеврејске заједнице у Угарској такође је било завршено.

БАУМХОРНОВО НАСЛЕЂЕ НА ТЛУ ВОЈВОДИНЕ

Иза распада Аустроугарске, грађевине рађене по Баумхорновим нацртима нашле су се у оквиру граница новонасталих националних држава – Мађарске, Румуније и Краљевине СХС. У овој последњој, са изузетком синагога у Ријеци (1888) и Мурској Сobotи (1908), највећи број Баумхорнових остварења налазио се у Војводини.

У Великом Бечкереку је 1887. подигнута велелепна Жупанијска палата – седиште Торонталске жупаније (данашња Градска кућа). Било је то најмодерније здање у Аустроугарској тог времена, урађено према плановима Едена Лехнера. Неке поуздане аналогije наводе на помисао да је Баумхорн учествовао у формирању изгледа ове палате [Karavida 2002: 12]. Одличан однос између Баумхорна и Лехнера оставља доста простора за истинитост ове тврдње. Ипак, док се ова теза не докаже или дефинитивно оспори, хронолошки посматрано, његов најстарији (и први самостални) пројекат на тлу Војводине била је синагога у истом граду из 1896. године.

Иако је јеврејска заједница у Великом Бечкереку постојала још од средине XVIII века [Čolić 1979: 200], требало је да прође стотинак година да би она 1847. коначно добила своју прву богомољу

[Čolić 1979: 203; Šosberger 1998: 93]. Те године је посвећена синагога која ће у наредне четири и по деценије задовољавати верске потребе локалних Јевреја. Међутим, како је временом оронула и дотрајала (а само једном – 1882. – била реновирана), на прагу последње деценије XIX века донета је одлука о њеном рушењу, што је учињено 1893–94. године.

Истовремено се наметала потреба за новом синагогом. На челу акције за изградњу новог храма стајали су рабин Мор (Мавро) Клајн и др Михаел Шварц, председник Јеврејске општине. Нарочито је Шварц показао велики ентузијазам у припремама за изградњу – на његову иницијативу ангажован је Баумхорн као пројектант, а Метод Кучера као извођач радова [Čolić 1979: 206].

Са градњом се почело 1894. године. Претходно су прикупљани новчани прилози, и то не само од припадника јеврејске заједнице, већ и од његових суграђана других националности и вероисповести – Срба, Мађара, Немаца. Остали су очувани спискови приложника, који сведоче о међунационалној солидарности и толеранцији грађана Великог Бечкереча [в. Čolić 1979: 210–212].

Као узор за бечкеречку, Баумхорну је послужила франкфуртска синагога, подигнута 1857. у византијском стилу [Hadik et al. 1999: 12]. Фасада грађевине била је изузетно декоративна, са елементима маварског стила, а по препоруци архитекте, у изградњи је коришћен разнородан и разнобојан материјал [Karavida 2002: 36]. Тако је, нпр. употребљен камен-пешчар из околине Острогона, а остатак материјала допремљен је из Нађварада [Čolić 1979: 207].¹³ По својој спољашњости ова синагога се разликовала од каснијих Баумхорнових пројеката, будући да је изостала масивна фасада са округлим испупчењима испод прозора, каква је карактеристична, нпр. за синагогу у Новом Саду. Купола је била налик онима на православним црквама [Hadik et al. 1999: 12]. Унутрашњост је била осветљена електричном струјом, што је у то време била новост у граду [Čolić 1979: 208].

Храм је свечано освештан 17. августа 1896, у предвечерје 66. рођендана цара Франца Јозефа [Hadik et al. 1999: 12]. Баумхорн је лично присуствовао свечаном чину отварања синагоге; ставио је свој потпис на оснивачку повељу и учествовао њеном узиђивању заједно са још неколицином истакнутих личности.¹⁴

Баумхорнова синагога у Великом Бечкеречку трајала је отприлике колико и њена претходница – 45 година. По уласку немачких окупационих трупа у град (1941), приступило се убијању и протеривању јеврејског живља, а потом и рушењу синагоге. Баумхорново ремек-дело сакралне архитектуре било је минирано, што је наводно било потакнуто бесмисленим веровањима Немаца да се у темељима синагоге налази укопано благо [Karavida 2002: 36]. Једино што је преостало од ове богомоље су оргуље, прављене у Бечу, и једна врата, данас у згради јеврејске општине у Зрењанину [Karavida 2002: 36].¹⁵

Други град у Војводини који баштини Баумхорново градитељско наслеђе је Нови Сад. За разлику од Зрењанина Баумхорнови објекти су овде очувани, а захваљујући њима поједини делови овог града су почетком XX века добили снажан сецесијски печат [Станчић 2005: 294]. Осим синагоге у Јеврејској улици, чија је изградња започета 1906, а довршена 1909. године, Баумхорн је пројектовао палату штедионице на Тргу слободе, Менратову палату у Улици краља Александра, стамбену зграду у Улици Марије Трандафил, те кућу трговца Липота Шварца у Јеврејској улици. Реч је, дакле, о здањима, која се налазе у самом центру града.

До почетка XX века синагоге у Новом Саду су већ имале дугу традицију. Јевреји су се ту настанили још 1693. године [Šosberger 1988: 5]. Прва синагога се помиње већ 1717, а у наредна два столећа биће саграђене још три (1749, 1780, 1826) [Šosberger 1998: 44–47; Šosberger 1988: 59]. Четврта у низу је за осам деценија свог постојања (1826–1906) постала премала за број верника који се у међувремену повећао. Стога је јеврејска општина, под председништвом др Кароља Кона, 13. марта 1904. донела одлуку о изградњи новог храма. Израда пројекта поверена је Баумхорну, извођење грађевинских радова Ђули Лабашу, предузимачу из Суботице, за надзорног инжењера именован је Адолф Дајч из Новог Сада, а куполу је пројектовао Карољ Фењвеш [Šosberger 1998: 47].

Већ је речено да је градња трајала од 1906. до 1909. године. За то време службе су одржаване у великој сали „Гранд хотела Мајер“. Уз синагогу су симетрично саграђена и два пратећа објекта – јеврејска школа са леве и зграда за општинске службенике са десне стране – који тако чине јединствен и заокружен архитектонски комплекс. Трошкови изградње износили су укупно 326.994,26 круна, а

ова средства обезбеђена су од Јеврејске општине, Хевра Кадише, Добротворног женског друштва, добротворних прилога чланова, откупа седишта, зајмова неких банака и дотација градских Магистрата [Šosberger 1998: 47]. Грађевински уговор објављен је у издању *Прегудейничкої листїа* од 7. марта 1906. године [Hadik et al. 1999: 17].

Пета новосадска синагога одликује се, пре свега, својом *масивношћу*. Фасада је урађена у комбинацији жуте клинкер опеке,¹⁶ са зидовима омалтерисаним и обојеним у светло окер [Šosberger 1998: 48]. Поједини делови су хладно неутрални, али са примесом источњачких утицаја [Hadik et al. 1999: 17]. Нагласак, међутим, не стоји толико на фасади колико на куполи са „стилизованом геометријском орнаментиком у стилу сецесије“ [Šosberger 1998: 47], захваљујући којој прозори више долазе до изражаја [Šosberger 1998: 47].

Ентеријер синагоге показује утицаје Лехнерове школе, односно подсећа на поједине делове Музеја примењених уметности у Будимпешти који је пројектовао Лехнер (1896) [Šosberger 1998: 47]. Окренут је у бело и скромне је декорације; у приземљу се налази 584 места за мушкарце у четири реда, укључујући два реда „олтарских седишта“, док се на галеријама (којих укупно има три) налази 416 места за жене.¹⁷ Будући да је синагога прављена да задовољи потребе верника неолога, у њој су се нашле и оргуље, за које је уређена посебна галерија [Šosberger 1998: 48]. Изнад врата и прозора исписана су имена пројектаната, извођача радова и дародаваца при изградњи синагоге.

Свечана предаја синагоге уприличена је 8. септембра 1909. године, уз свечано богослужење којем су присуствовали водећи људи новосадске јеврејске заједнице, али и представници других јеврејских општина, као и представници власти и других вероисповести [Šosberger 1998: 51].

Трагедија новосадских Јевреја у Другом светском рату била је уско повезана са синагогом. Она је најпре била оштећена, да би потом послужила као сабирни центар из којег су Јевреји даље били депортовани у логоре смрти. По завршетку рата је обновљена и задржала је своју верску функцију. Међутим, како се број верника смањивао (услед исељавања великог броја Јевреја у новостворену државу Израел), објекат је 1975. престао да се користи у верске сврхе. Синагога је 1983. године стављена под

заштиту закона (поставши тако споменик културе), а 1991. проглашена је спомеником од великог значаја [Šosberger 1998: 54]. Том приликом је локална јеврејска општина уступила објекат граду Новом Саду као репрезентативну концертну дворану, која је, као један од центара културних збивања, имала да служи као спомен-обележје на некада бројну и просперитетну јеврејску заједницу тог града [Šosberger 1998: 54].

Остале Баумхорнове грађевине у Новом Саду профаног су карактера. Кућа трговца Липота Шварца подигнута 1910. године није сачувана, будући да се њена позиција нашла на путу планерима града [Станчић 2005: 294]. У време када је већ почињала градња синагоге, Баумхорн се пријавио на конкурс расписан за зграду сиротишта Матице српске; његов живописни нацрт са кровном орнаментиком управо је оличавао мађарску сецесију онога времена, а како је у питању била културна установа са *српским* националним предзнаком, његов пројекат није могао бити прихваћен [Hadik et al. 1999: 28, 62].¹⁸ Зграда је саграђена по замислима Момчила Тапавице.

Од три Баумхорнова здања која и дан-данас чине саставни део ужег градског језгра, најстарија је палата Штедионице новосадског католичког становништва, саграђена на главном тргу, престижној и скупој локацији још од краја XVII века и прапочетка урбанизације града [Станчић 2005: 278]. Она је подигнута на релативно уској и веома дугачкој парцели. Главна фасада, окренута ка Тргу, организована је у пет поља од којих су три у средишту (на првом и другом спрату) увучена у односу на остатак фасаде и повезана јаким стубовима. Прозори на сваком спрату су различитог изгледа; све расположиве равне површине покривене су вегетабилном (биљном) орнаментиком. Балкони су урађени са зиданим и гвозденим оградама. Главни улаз смештен је у левом углу главне фасаде. Кровом обеју фасада доминирају троугаона прочеља (фронтони) са округлим отворима (окулусима) у средишту. У здању је једно време био смештен Филозофски факултет, да би током седамдесетих година прошлог века постала седиште Војвођанске банке.

Следећи Баумхорнов пројекат у Новом Саду била је Менратова палата, саграђена 1908. године.¹⁹ Ова велелепна двоспратница налази се у улици Краља Александра бр. 14, раздвојена уским грлом Булевара Михајла Пупина од здања Главне поште.

Због свог положаја данас објективно представља трн у оку планерима и „дизајнерима града“ [Станчић 2005: 284]. Као и остале Баумхорнове грађевине припада сецесијском стилу, што је најупечатљивије дошло до изражаја на главној уличној фасади, издвојеној на седам наизменично увучених и извучених вертикалних делова. На централној вертикали у приземљу налази се колски улаз, а лево и десно од њега смештен је по један локал. Декоративна пластика је веома разноврсна и чине је маске, биљни украси, разноврсни фризови, геометријска орнаментика итд. [Станчић 2005: 287]. Најзанимљивији део фасаде је атика – зидани елемент који заклања високи мансардни кров.²⁰

Породица Менрат је у том објекту држала продавницу намештаја. Равно четири деценије након њене изградње (1948) у њу је усељена штампарија АГИТПРОП-а, и том приликом су изведени грађевински радови који су знатно изменили првобитни изглед дворишног дела здања [Станчић 2005: 287].

Током 1909. завршена је изградња спратне палате у непосредној близини градског средишта (данас Трг Марије Трандафил, бр. 12, иза зграде Библиотеке Матице српске). Замишљено као стамбени објекат, ово здање је и дан-данас очувало тај карактер, упркос претварању делова ентеријера у пословни простор. Изворни облик је сачуван, готово без и једне грађевинске интервенције [Станчић 2005: 295].

Основа грађевине је правилно ћирилично слово „П“. Главна фасада је изведена у комбинацији три врсте материјала: фасадне опеке, ружичастог камена и малтера и подељена на пет делова – вертикала [Станчић 2005: 296]. Уз примену три врсте грађевинског материјала живописности фасаде доприноси и разноврсна типологија полукружно конструисаних прозора [Станчић 2005: 296]. Доминантни елементи фасаде су полукружни *еркер* – испуст изнад централног улаза на средини и два балкона на првом спрату смештена на крајњем левом, односно десном крају фасаде [Станчић 2005: 296], чиме је постигнута симетрија. Зидови су богато украшени орнаментима од којих су најупечатљивији мотиви маске, биље и разноврсни фризови [Станчић 2005: 296].

Последња у низу Баумхорнових грађевина у Новом Саду била је кућа Липота Шварца подигнута 1910. године, али, како је већ речено, она данас није очувана. Са овим, укупно петим по реду пројектом,

Нови Сад се може сврстати раме уз раме са Будимпештом, Сегедином и Темишваром, градовима у којима је Баумхорн био „најактивнији“. На крају прегледа његове делатности, односно веза са простором данашње Војводине, ваља споменути његово учешће на конкурс за зграду штедионице у Старом Бечеју 1907. године, где је његов пројекат заузео друго место, иза планова Малнаија и Хаса [Hadik et al. 1999: 17, 62].

ДЕЛАТНОСТ ИЗА 1918. ГОДИНЕ

Крај Првог светског рата и распад Аустроугарске означили су почетак новог периода у Баумхорновој каријери, у којем је он наставио са пројектовањем синагога, али у знатно измењеним околностима. Ово временско раздобље у Мађарској било је обележено изгубљеним ратом, шоком Тријанонског уговора и доследном политиком тражења криваца за новонасталу ситуацију, при чему су Јевреји редовно били на удару [Hadik et al. 1999: 17, 62]. Јачање десних снага и поновна појава антисемитизма најочигледније су дошли до изражаја доношењем тзв. *numerus klausus* закона, којим је био ограничен упис Јевреја на мађарске универзитете [Рокаи и др. 2002: 545]. Парадоксална је, међутим, била чињеница да су се Јевреји који су се иза Тријанона нашли ван граница Мађарске, сматрали лојалним Мађарима и очували свој мађарски идентитет [Hadik et al. 1999: 60]. У таквим условима није могло бити жеље за иновацијом у градњи синагога, па је у том смислу, завладала својеврсна реакција и повратак на старо, ортодоксно поимање храма.

До своје смрти 1932. године, Баумхорн је пројектовао три синагоге у Будимпешти: у улици Пава (1923), Чакијевој улици (1927) и на Бетленовом тргу (1931–1932, последње његово дело), затим у Њиређхази (подигнута и надограђивана 1918–1932), Лученецу (1926)²¹ и Ђенђешу (1929). По његовим замислима проширена је синагога у Великој Кањижи (1928), а заједно са својим зетом Ђерђом Шомођијем учествовао је 1925. на конкурс за расписаном за синагогу у Ђеру (1925), граду којем је провео део детињства и стекао основно образовање, још није утврђена, али је више него извесна [Hadik et al. 1999: 21].

У другом раздобљу своје каријере Баумхорн је изузетно ретко пројектовао световне грађевине.

Оне се углавном налазе у Будимпешти, а међу њима је најзначајнији блок зграда у Карпатској улици, који је урадио у сарадњи са неколицином других архитеката [Hadik et al. 1999: 62].

Баумхорн је преминуо 8. јула 1932. године у Будимпешти. Сахрањен је на тамошњем гробљу у Козминој улици. Наредне године, његов зет Ђерђ Шомођи, урадио је надгробни споменик. При врху је исклесана купола сегединске синагоге – покојниковог ремек-дела – међу облацима, испод које се налази текст који набраја његове синагоге. На то се надовезује епитаф на хебрејском писму, који је саставио сегедински рабин Имануел Лев.²²

У Мађарској није било Кристалне ноћи, као у Немачкој, па је стога добар део Баумхорнових синагога преживео Други светски рат. Упркос томе,

многе од њих су оштећене или су изгубиле своју верску функцију након изумирања заједница које су се њима служиле. Сам Баумхорн је дуго био неправедно запостављен, упркос очигледно богатој и плодној каријери. Тек почетком осамдесетих година прошлог века изронио је делимично из заборава, на првом месту захваљујући већ поменутој књизи Шомођија и Герлеа. Изучавајући јеврејско наслеђе у централној и источној Европи, америчка списатељица Рут Ален Грубер нашла се на трагу Баумхорна почетком деведесетих година. Изложба организована 1999. у Будимпешти посвећена овом архитекти била је додатно подстакнута потребом да се скрене пажња на лоше стање његових грађевина. Остаје да се види да ли ће и како бити обележена 150-годишњица од рођења великог ствараоца.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Dragoljub Čolić, *Sinagoga u Zrenjaninu*, Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja 4, Beograd 1979, 199–213; Donka Stančić, *Novosadska sinagoga*, Društvo istoričara umetnosti SR Srbije, Beograd 1986; Pavle Šosberger, *Novosadski Jevreji*, Novi Sad 1988; Исти, *Sinagoge u Vojvodini – spomenica minulih vremena*, Novi Sad 1998; Исти, *Lipót Baumhorn*, Enciklopedija Novog Sada 3, Novi Sad 1995; Донка Станчић, *Нови Сад и куће го куће*, Нови Сад 2005; овоме би требало додати и: Vesna Karavida, *Zrenjanin – graditeljska baština*, Zrenjanin 2002.
- ² Gerle János, Szomogyi György, *Baumhorn Lipót zsinagógái*, A Magyar Izraeliták Országos Képviselete évkönyve, Budapest 1980.
- ³ Hadik András – Szegő György, *Baumhorn Lipót, Építész 1860 – 1932*, Budapest 1999;
- ⁴ Dávid Ferenc, *Baumhorn Lipót építész 1860 – 1932. Kiállítás a magyar zsidó múzeumban*, Budapest 1999.
- ⁵ Gerle János, Kóvacs Attila, Makovecz Imre, *A századforduló magyar építészete*, Budapest 1990; Déry Attila, Merényi Ferenc, *Magyar Építészeti 1867–1945*, Budapest 2000; *Magyar Építészeti. A szecsziótól napjainkig*, Budapest 2004.
- ⁶ Gerő László, *Magyarországi zsinagógák*, Budapest 1989; Dora Szegő, György Szegő, *Synagogues*, Budapest 2004; P. Brestyanszky Ilona, *Budapest*

zsinagógái, Budapest 1999 (последња два рада посвећена су синагогама у Будимпешти – само у мађарској престоници су према Баумхорновим нацртима саграђене четири синагоге).

⁷ О положају Јевреја у Руском царству в.: Aleksandar Solženjicin, *Dva veka zajedno. Jevreji i Rusi pre Revolucije*, I, Beograd 2003.

⁸ Тисаеслар афера – назив за велики судски процес који је довео до снажних излива антисемитизма у Угарској током 1882. и 1883. године. Након потраге за несталом четрнаестогодишњом девојчицом Естер Шољмоши из села Тисаеслар, почеле су да се шире неистините гласине о њеном убиству у ритуалне сврхе од стране припадника локалне јеврејске заједнице; јавност је устала против Јевреја, што је довело до више насилних инцидената и погрома. Након што је њено тело пронађено јуна 1882, на основу службеног испитивања утврђено је да се није радило о ритуалном убиству; петнаесторо осумњичених на крају је ослобођено оптужбе.

⁹ О изгледу и функцијама синагоге види: [Голдберг и др. 2003: 347–361].

¹⁰ Око 960. п. н. е. цар Соломон подигао је у Јерусалиму храм (тзв. Први храм), који је представљао централно јеврејско светилиште; под налетом Вавилонца 586. п. н. е. храм је срушен, а Јевреји су допали вавилонског ропства;

седам деценија касније (516. п. н. е.) храм је обновљен и стајао је до 70. н. е. када су га Римљани уништили током сламања јеврејског устанка (66–70. н. е.); том приликом је и Јерусалим сравњен са земљом; једини део ове грађевине који је опстао до данашњих дана је Западни зид (Зид плача). Храм игра велику улогу у јеврејској традицији, у којој постоји веровање у изградњу Трећег храма, који ће се поклопити са доласком Месије.

- ¹¹ Еден Лехнер (1845–1914), студирао архитектуру у Будимпешти и Берлину; од 1869. заједно са Ђулом Партошем руководио пројектантским бироом у Будимпешти; од 1875. до 1878. радио у Паризу; зачетник сецесије у мађарској архитектури и творац специфичног мађарског архитектонског израза на прелазу из XIX у XX век; комбиновао источњачке грађевинске стилове са мотивима из мађарске народне уметности и чувеном Жолнаи керамиком; најзначајније грађевине: градска кућа у Кечкемету, Жупанијска палата у Великом Бечкереку, Поштанска штедионица, Геолошки институт и Музеј примењених уметности у Будимпешти, Црква краљице Елизабете у Братислави итд. О Лехнеру в.: Gerle János, *Lechner Ödön*, Budapest 2003; Pusztai László – Hadik András, *Lechner Ödön 1845–1914*, Budapest 1985 (каталог поводом 140. годишњице од Лехнеровог рођења).
- ¹² Липотварош – елитни део Пеште смештен у самом центру града; у последњој трећини 19. века, динамичан развој и еманципација пештанских Јевреја довели су до идеје о изградњи монументалног јеврејског храма у Липотварошу, где је купљено грађевинско земљиште за ту сврху; нови храм требало је да засени до тада неприкосновену синагогу у Дуванској (Dohány) улици, па и чувену базилику Св. Стефана, а његово смештање у непосредну близину мађарског Парламента (који се тада налазио у изградњи) имало је да симболизује снагу еманциповане јеврејске заједнице на прелому векова. Иза доношења већ поменутог Закона о рецепцији (1895), „пештански Јеврејин желео је да издађе из скровитости свог дома и самопотврди се градњом централног светилишта на отвореном градском простору“. Конкурс за израду пројекта расписан је 1898. године. У жирију су седели

најугледнији архитекти Монархије оног времена и представници локалне израелићанске заједнице. До 1. фебруара 1899, када је истицао рок за подношење, пријављена су укупно 23 нацрта. Прву награду однео је нацрт Ернеа Ферка и Ференца Шемера, чија је реализација, међутим, премашивала финансијска средства предвиђена за градњу. Друго место заузео је план Золтана Балинта и Лајоша Јамбора, који је по димензијама превазилазио предвиђене мере земљишта. Награду за треће место поделила су два пројекта, које су потписали Баумхорн и Бела Лајта. Овакав исход надметања условио је расписивање новог конкурса, на којем је поново победио, овога пута нешто измењени, пројекат Ернеа Ферка. Међутим, како је време одмицало, а са изградњом храма се није почињало, грађевинско земљиште је ускоро враћено граду и до изградње монументалне синагоге није дошло [Szegő et al. 2004: 49–52].

¹³ Данашњи Орадеа Маре у Румунији.

¹⁴ О томе в.: Einweihung des Tempels, Gross-Betschkerker Wochenblatt, 22. 8. 1896.

¹⁵ Данас на месту где се некада налазила синагога стоји табла са натписом:

U SPOMEN 250 GODINA DOLASKA JEVREJA U OVE KRAJEVE, NJHOVOG DOPRINOSA RAZVOJU NAŠEG GRADA, UČEŠĆA U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI I 1260 ŽRTAVA KOJE DADOŠE U DRUGOM SVETSKOM RATU, OVU SPOMEN PLOČU PODIŽU SUGRAĐANI GRADA ZRENJANINA NA MESTU GDE JE STAJALA VELELEPNA SINAGOGA, DELO LEOPOLDA BAUMHORNА, PODIGNUTA 1896, A NACISTI JE SRUŠILI 1941. GODINE. U ZRENJANINU, FEBRUAR 1997. JEVREJSKA OPŠTINA ZRENJANIN.

¹⁶ Клинкер – опека пресвучена слојем глеђи, печена на високој температури [Станчић 2005: 565].

¹⁷ Жене не учествују активно у богослужењу као што то чине мушкарци. У синагогама су или одвојене од мушкараца преградом или су им обезбеђена места на галерији. Није познато да ли је то увек било тако, будући да постоје религијски текстови у којима се наводи да жене у начелу, мада не и у пракси, могу бити позване да читају одломке из Петокњижја [Голдберг и др. 2003: 350].

- ¹⁸ Нацрт се чува у Музеју мађарске архитектуре у Будимпешти.
- ¹⁹ Јозеф Менрат (1863–1933) био је угледни фабрикант и трговац намештајем; у југословенској држави је, од 1921. до 1926. био први председник Културбунда, централне организације Немаца у Краљевини СХС.
- ²⁰ *Айшика* – зидани елемент постављен над кровним венцем, над главном фасадом, често у функцији заклањања крова; присутан је у више облика, најчешће у зависности од примењеног стила; *Мансарда* (мансардни кров) – назван по француском градитељу Франсои Ардуену Мансару, облик са преломљеним површинама чији је доњи део стрмији од горњег, тако да је могуће корисно употребити тавански простор [Станчић 2005: 564–565].
- ²¹ Данашња Словачка.
- ²² Текст на надгробном споменику гласи: ЛИПОТ БАУМХОРН. АРХИТЕКТ. 1860–1932. ПРОЈЕКТОВАНЕ СИНАГОГЕ: УЛИЦА БУДИМПЕШТАНСКЕ АРЕНЕ – БЕТЛЕНОВ ТРГ – ЧАКИ И ПАВА УЛИЦА. СЕГЕДИН ЂЕНЂЕШ КАПОШВАР СОЛНОК ТЕМИШВАР ЊИРЕЂХАЗА НОВИ САД БРАШОВ ЦЕГЛЕД ЈЕГРА РИЈЕКА ЛУЧЕНЕЦ ЊИТРА ОСТРОГОН КЕЧКЕМЕТ ШИКЛОШ МУРА СОБОТСКА ВЕЛИКИ БЕЧ-КЕРЕК УЛПЕШТ „Надахнути уметник! Побожно му и надахнуто срце/створи синагоге што пут до неба траже/Над његовим уточиштем мирним побожни је осећај лебдео/Утеху до неба што се пење створио је дух мужа [нам] и оца“ [Hadik et al. 1999: 6].

ЛИТЕРАТУРА

- Голдберг, Дејвид Ц.; Цон Д. Рејнер. *Јевреји. Историја и религија*, Београд: Слио, 2003.
- Рокаи, Петер; Золтан Ђере, Тибор Пал, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.
- Станчић, Донка. *Нови Сад од куће до куће*, Нови Сад 2005.
- Шосбергер, Павле. *Липот Баумхорн*, Енциклопедија Новог Сада, св. 3, Нови Сад 1995.
- Čolić, Dragoljub. *Sinagoga u Zrenjaninu*, *Zbornik jevrejskog istorijskog muzeja*, 4, Београд 1979.
- Ferenc, Dávid. *Baumhorn Lipót építész 1860–1932. Kiállítás a magyar zsidó múzeumban, Műemlékvédelmi szemle az országos műemlékvédelmi hivatal tájékoztatója* 1998/2.
- Déry, Attila; Merényi Ferenc. *Magyar Építészet 1867–1945*, Budapest 2000.
- Einweihung des Tempels, *Grossbecskereker Wochenblatt*, 22. 8. 1896.
- Gerle, János. *Lechner Ödön*, 2003.
- Gerle, János; Attila Kovács, Imre Makovecz. *A századforduló magyar építésze*, Budapest 1990.
- Gerő, László. *Magyarországi zsinagógák*, Budapest 1989.
- Hadik, András, Szegő, György, *Baumhorn Lipót építész 1860–1932*, Budapest 1999.
- Karavida, Vesna. *Zrenjanin – graditeljska baština*, Zrenjanin 2002.
- Pusztai, László; Hadik András. *Lechner Ödön 1845–1914*, Budapest 1985.
- Saur Allgemeine Kunstlexikon*, Leipzig 1993.
- Shaping the Great City. Modern Architecture in Central Europe 1890–1937*, New York 1999;
- Solženjicin, Aleksandar. *Dva veka zajedno. Jevreji i Rusi pre Revolucije*, Београд 2003.
- Szegő, Dora; György Szegő. *Synagogues*, Budapest 2004.
- Šosberger, Pavle. *Novosadski Jevreji*, Novi Sad 1988.
- Šosberger, Pavle. *Sinagoge u Vojvodini – spomenica minulih vremena*, Novi Sad 1998.

Filip Krčmar

LIPÓT BAUMHORN – NOTES ABOUT THE 150th ANNIVERSARY OF BIRTH

Summary

December 2010 marks the 150th anniversary of birth of Lipót Baumhorn, Hungarian-Jewish architect renowned for more than twenty synagogue designs throughout Austro-Hungary – in Budapest, Segedin, Timisoara and other cities. Many of these temples have been destroyed during World War II, some of them have lost their religious function due to disappearance of their Jewish communities, whereas very few are still being used in spiritual purposes. In addition to that, Baumhorn planned numerous secular buildings, such as courthouses, private houses, schools, banks, factories. Traces of his prolific oeuvre are visible in Vojvodina, namely in Novi Sad, in somewhat less extent in Zrenjanin. The paper focuses on both synagogues and non-spiritual buildings in this area, but it also examines Baumhorn's activity in broader context, by exploring position of Jews in Austro-Hungary at the turn of the 20th century, as well as modern architectural trends of that time.